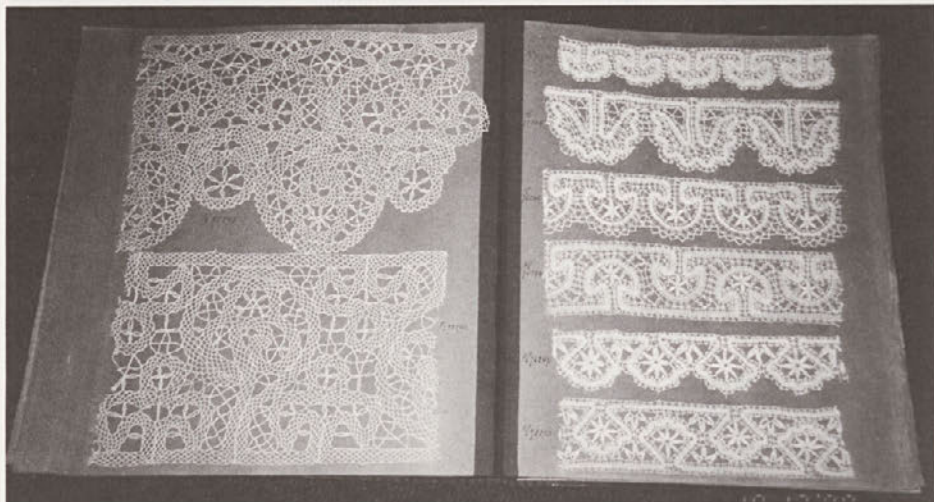

TRŽIŠČE IN UPORABNIKI KLEKLJANIH ČIPK NA PREHODU IZ 19. V 20. STOLETJE

Prispevek je izvleček iz magistrske naloge z naslovom Klekljana čipka na Slovenskem v evropskem prostoru.¹ Predmet raziskave je bila klekljana čipka na Slovenskem na prehodu iz 19. v 20. stoletje oziroma ugotavljanje njenih značilnosti v primerjavi s klekljano čipko v Evropi.

Naloga temelji na statistični analizi klekljane čipke oziroma nekaterih ohranjenih katalogov. Na podlagi teh podatkov sem z uporabo tako imenovane polisistemske teorije, kot enega od možnih sodobnih metodoloških pristopov, skušala ugotoviti, koliko se v čipki zrcalijo takratne razmere oziroma kako so na podobo čipke vplivali različni dejavniki – sistemi, kot jih navaja polisistemska teorija.

Katalog podjetja A. Primožič, arhiv podjetja, foto: Tadeja Primožič

Najpomembnejša etnološka vprašanja, na katera sem med drugim želela z raziskavo odgovoriti, so bila: kakšne so bistvene značilnosti naše klekljane čipke v analiziranem obdobju, kakšna je bila vloga klekljarskih šol oziroma znanja klekljaric pri oblikovanju podobe čipke v tem času, kakšen je bil vpliv posameznih tržišč (držav) na oblikovanje naše klekljane čipke? Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja sem uporabila tako imenovano polisistemsko teorijo kot enega od sodobnih metodoloških pristopov raziskovanja tekstila in po mojem mnenju tudi obrti ter druge (materialne) kulture. Omenjeno teorijo so v 60. letih razvili na univerzi v Tel Avivu v okviru semiotičnih raziskovanj jezika in književnosti kot odgovor na specifična vprašanja o menjavi in obliki semiotičnih sistemov v širšem družbenozgodovinskem kontekstu. Čeprav se je do sedaj večinoma uporabljala pri raziskovanju jezika, se lahko

uporablja tudi pri raziskovanju drugih kulturnih sestavin. Ta teorija definira kulture kot dinamične, odprte, heterogene sisteme, ki so le delno avtonomni in se časovno spreminjajo, njen cilj pa je ugotoviti zakonitosti, ki pojasnjujejo funkcioniranje kulturnega delovanja v določenem času in prostoru.

Polisistemska teorija predvideva analizo medsebojnega delovanja različnih dejavnikov (sistemov): ustanove, ki določajo norme v določeni kulturni dejavnosti (institucija), izdelovalce določenega kulturnega proizvoda (proizvajalce) in njegove potrošnike (uporabnike), pravila in materiale, ki določajo proizvodnjo in potrošnjo (repertoar), dejavnike, ki so povezani s prodajo in kupovanjem (tržišče), ter same predmete (proizvod).

Če apliciram uporabo polisistemske teorije na raziskovanje klekljane čipke oziroma klekljarstva, lahko na kratko rečem, da

teorija predvideva analizo tega:

- kdo so bili proizvajalci in uporabniki klekljanih čipk;
- kako se je spreminjala in kako je bila sestavljena institucija, povezana s klekljano čipko;
- kako se je menjal repertoar proizvodnje in potrošnje;
- katere vrste proizvodov so imeli za klekljano čipko;
- kakšne spremembe so se dogajale na tržišču klekljane čipke v določenem prostoru in času.

Za potrebe raziskave sem želela ugotoviti zlasti delovanje omenjenega (poli)sistema na podobo proizvoda (čipk) na prehodu iz 19. v 20. stoletje, zato sem njene sestavne dele delno priredila. Tako sem v posameznih sistemih analizirala kategorije: institucija: družbene razmere v omenjenem času na Slovenskem, vloga medijev in šol; proizvajalci in posredovalci: klekljarice oziroma klekljarji in trgovci; repertoar: vzorci za čipke, materiali, iz katerih so bile narejene, in znanje v analiziranem času; tržišče in uporabniki: katere države so bile uvoznice naših čipk in kdo jih je uporabljal; proizvod: katalogi klekljane čipke posameznih trgovcev in Čipkarske šole Idrija. Druge dejavnike oziroma sisteme sem analizirala le toliko, kolikor sem lahko na njihovi podlagi analizirala omenjeno razmerje.

Za ugotavljanje značilnosti čipke sem uporabila analizo primarnih virov. Pri tem sem z računalniškim programom Excel statistično analizirala nekatere ohranjene kataloge klekljane čipke, ki naj bi po mnenju informatorjev nastali v istem časovnem obdobju, tj. na prehodu iz 19. v

20. stoletje. Zavedala sem se namreč, da se lahko z uporabo računalnika pri analizi najpogostejših značilnosti naše klekljane čipke izognemo posplošenim, subjektivnim ocenam.

Skupaj sem analizirala 1233 čipk: 526 vzorcev iz kataloga podjetja Dragotina Lapajnetta iz Idrije, pozneje iz Žirov, 219 vzorcev iz kataloga podjetja Franz Lapaine iz Idrije, 154 čipk iz kataloga podjetja A. Primožič iz Žirov in 334 vzorcev iz kataloga Čipkarske šole Idrija.

Poleg statistične analize sem upoštevala tudi druge sicer zelo pomembne podatke (na primer datacija, merila za izbiro posameznih čipk ipd.). Prepričana sem namreč, da so rezultati raziskave s premalo premišljeno metodologijo, ki se osredotoči predvsem na statistično obdelavo čipk, vprašljivi.

Na podlagi teh podatkov sem nato skušala ugotoviti, koliko se v sami čipki zrealijo takratne razmere oziroma kako so na podobo čipk vplivali sistemi, kot jih navaja polisistemska teorija. Čipke so bile torej izhodišče, vir za analizo takratnega dogajanja. To je v skladu z novjšimi (etnološkimi) prizadevanji v Evropi, kjer skušajo v zadnjem času na podlagi raziskav materialne kulture analizirati njene nosilce in družbene razmere.

Uporaba polisistemske teorije in tudi tako zasnovana statistična obdelava katalogov čipke ter kasnejša interpretacija sta novost v etnoloških raziskavah čipke, saj so dosedanje (etnološke) raziskave (klekljane) čipke največ pozornosti posvečale nosilcem, premalo pa (klekljani) čipki, kot možnemu viru informacij.

V tokratnem prispevku bom predstavila

tako imenovani sistem tržišča in uporabnikov naše klekljane čipke v analiziranem obdobju.

Tržišče in uporabniki

Zanimanje slovenskih kmetov za klekljano čipko je na prehodu iz 19. v 20. stoletje vse bolj zamiralo, naraščalo pa je število zunanjih potrošnikov. Našo klekljano čipko so na prehodu iz 19. v 20. stoletje kupovali hrvaški kmetje iz Posavine, Slavonije, Zagorja in Gorskega Kotarja za obrobjanje ženskih oblačil in pokrival (Makarovič 1970: b. n. str.).

V tem času je bila največji potrošnik klekljane čipke Cerkev. Za obrobe oltarnih prtov, prtičev, duhovniških oblačil ipd. so izdelovali najrazličnejše vrste metrske čipke, ki so bile praviloma tehnično zahtevnejše.

Klekljana čipka se je vse bolj uveljavljala v metrski in zaključeni obliki tudi kot okras meščanskih stanovanj in oblačil (na primer posteljno in spodnje perilo, zavese ipd.) ter hkrati že kot samostojna dekoracija v obliki prtičev, prtov in ovratnikov (Primožič 1997, 71-73).

Proti koncu 19. stoletja so začeli posamezni trgovci uspešno trgovati s tujino. Pomemben je bil zlasti izvoz cerkvene metrske čipke (večinoma prek idrijskih trgovcev) v Ameriko (Makarovič 1970, b. n. str.).

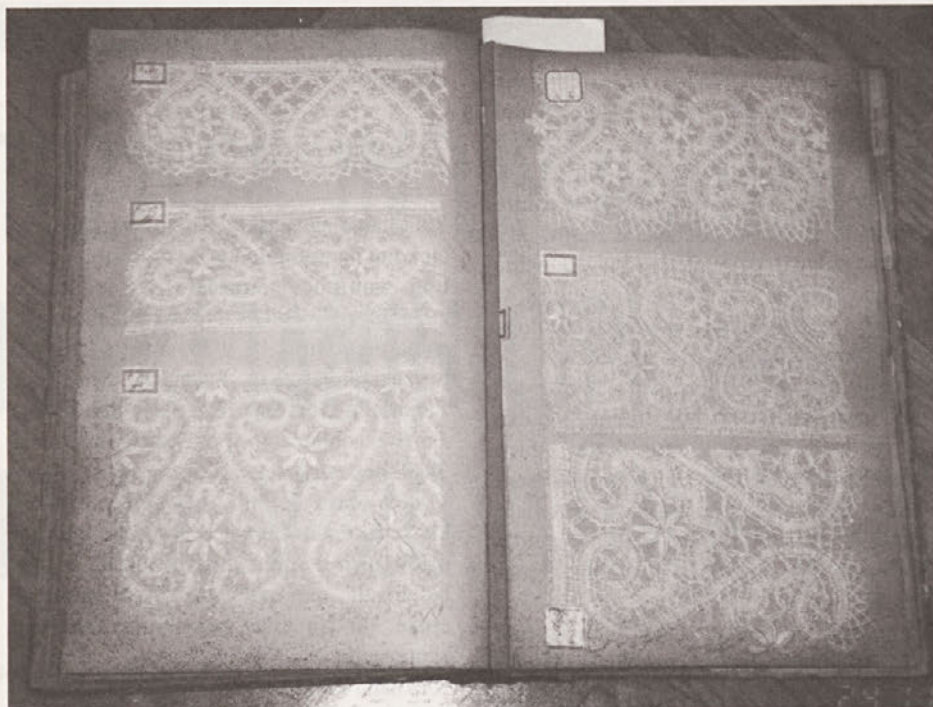
Po Jovanovem mnenju je bil na začetku tega stoletja »napredek čipkarskega obrta zagotovljen, kajti trg je izredno velik in kranjske čipke so na dobrem glasu«, saj so vsako leto izvozili do 90 odstotkov izdelkov. »Kakih 40 odstotkov se razproda v avstrijskih deželah, med katerimi jih vzame največ Severno Česko, od koder pridejo te prave kranjske čipke v promet kot daleč sloveči - češki izdelki! Zakaj to? Velika večina pa se razpošlje v inozemstvo, in to ne le na Nemško, Prusijo, Belgijo, Laško in Švico, ampak tudi v Rusijo in Angleško, da, celo preko oceana v Severno Ameriko.« (Jovan 1903, 752)

Podatke o izvozu v posamezne države navaja tudi Božič. »Idrijske čipke so bile znane povsod po svetu. Največ so jih prodali v Avstrijo (Dunaj, Trst, Praga, Tirolska), pa tudi v Italijo (Florenca), na

Katalog Čipkarske šole Idrija, hrani Mestni muzej Idrija, foto: Tadeja Primožič

1 Naloga je nastala v okviru podiplomskega študija z interdisciplinarnim predmetnikom na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete pod mentorstvom prof. dr. Janeza Bogataja.

Katalog podjetja Franz Lapaine, hrani Mestni muzej Idrija, foto: Tadeja Primožič

Malto (kjer jim je konkurirala tamkajšnja tovarna čipk), v Nemčijo (Berlin), kjer je neka tvrdka Brikigt okoli l. 1898 potrebovala letno za 30 tisoč kron idrijskih čipk, v Egipt (Aleksandrijo) pa tudi v Anglijo in celo daljno Ameriko. Že zelo zgodaj so se oglašali razni trgovci iz zunanjega sveta, le-ti so dajali tudi pobude in prinašali nove vzorce.« (Božič 1956, 9) Natančnejše podatke o tem, v katere dežele so v analiziranem obdobju naša podjetja izvažala čipke, je mogoče najti tudi v fondu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani v Arhivu Republike Slovenije.

Odgovore na vprašanje, v katere države so naši trgovci na prelomu stoletja izvažali čipke, je mogoče najti v 311. fasciklu fonda Zbornice za trgovino, obrt in industrijo »Popis industrije. Starejši. Leta 1901–1919, 1925–1931«, ki je pravzaprav zbirka anketnih pol. Vprašalne pole naj bi bile torej izpolnjene in vrnjene Zbornici med letoma 1901 in 1919 ter 1925 in 1931.² V fasciklu so pole trgovcev s klekljano čipko iz 20. let tega stoletja,³ ki se med seboj razlikujejo po številu vprašanj (pole iz leta 1922 vsebujejo 26, 31 oziroma 42 vprašanj, iz let 1924–1925 in 1928–1929 pa 46).

Med podjetji, ki so odgovarjala na anketo Zbornice v 20. letih, je mogoče najti naslednje institucije, trgovce oziroma podjetja, ki so trgovala s klekljano čipko: Državni osrednji zavod za žensko domačo obrt in Osrednja čipkarska zadruga iz Ljubljane, Janko Jaške iz Železnikov, Jacob J. Jezeršek in Wenzel Alois Paleček, oba iz Gorenje vasi, ter Vinko Mlakar, Dragotin

Lapajne in Anton Primožič, vsi iz Žirov.⁴ Za raziskavo sta bila pomembna predvsem zadnja dva trgovca. Na vprašanje, kam je podjetje prodajalo svoje proizvode »pred prevratom« oziroma pred prvo svetovno vojno, je Anton Primožič leta 1922 omenil »Ameriko, Anglijo, Dansko, Nemčijo in Češko«, leta 1925 je v isto rubriko zapisal »po vsej Evropi in deloma Ameriki« in leta 1928 »po največ v Zjed. države v Ameriki, ter deloma tudi Češka, Francija, Anglija in Nemčija«.⁵

V vprašalnih polah ni rubrike, v kateri bi bilo mogoče navesti izdelke, ki so jih izdelovali pred prvo svetovno vojno oziroma na prehodu iz 19. v 20. stoletje, vendar je mogoče sklepati, da so bili izdelki podobni kot leta 1922, ko je Primožič navedel »sedanjo produkcijo«, ki so jo takrat sestavljali »čipke in vložki, vogali za blazine, okvirji, tableti, prti, motivi«. Svojo proizvodnjo pred vojno je ocenil na 500 tisoč kron na leto.⁶

Čipke tega podjetja so najpogosteje uporabljali za krašenje robčkov, posteljnine, zaves in bogoslužne opreme ter prticev in prtov, ki so bili konec 19. in na začetku 20. stoletja že lahko v celoti klekljani (Primožič 1993, 23).

Od izpolnjenih vprašalnih pol podjetja Dragotin Lapajne sem v omenjenem fasciklu zasledila le polo iz leta 1928, v kateri na vprašanje o izvozu odgovarja kratko in jedrnato: »po celim svetu«.⁷ Vprašalnih pol podjetja Franz Lapaine v fasciklu 311 nisem našla. To je mogoče razumeti z upoštevanjem dejstva, da je

Primorska z rapalsko pogodbo leta 1920 pripadla Italiji. Po navedbah Bizjaka, Lapajneti in Kende naj bi podjetje svoje izdelke do leta 1893 izvažalo v Belgijo, na Dansko, Švedsko, Norveško, v Veliko Britanijo, Nemčijo, Avstrijo (predvsem na Dunaj), Italijo in ZDA. Z njimi so krasili zlasti »obredna oblačila«. Med letoma 1893 in 1915 sta bili najpomembnejši odjemalki omenjenega podjetja Nemčija in Italija. Čipke so v tem obdobju začeli vsivati v laneno platno – večji in cenejši prti, zaves ipd. (Bizjak, Lapajne, Kenda 1996, 7–12). Po zapiskih Marije Makarovič je podjetje v Nemčijo prodajalo »debele stvari za konfencioniranje rjuh, blazin, prtov«, v Italijo pa »fine, tanke« čipke.⁸

Sklepne misli

Večje zanimanje za našo ročno klekljano čipko na prehodu iz 19. v 20. stoletje je mogoče razumeti v sklopu tedanjih razmer v Evropi, kjer se je zanimanje za čipko povečevalo vse od 70. oziroma 80. let.

Z uporabo polisistemske teorije sem ugotovila, da je v analiziranem obdobju, tj. na prehodu iz 19. v 20. stoletje, na podobo klekljane čipke pri nas vplivalo več dejavnikov oziroma sistemov in da le-ta nikakor ni bila prepuščena naključju. Bistveni vzrok za to je, da je bila čipka v tistem času že pomemben vir dohodka prebivalcev posameznih območij, država pa se je očitno zavedala tudi dodatnih tržnih možnosti kakovostne, sodobno oblikovane čipke, s čimer bi si lahko zagotovila dodatni vir dohodka.

Pomemben vpliv na podobo klekljane čipke so imeli tudi uporabniki in tržišče. Njeni najpomembnejši uporabniki na prehodu iz 19. v 20. stoletje so bili poleg duhovščine zlasti meščani, ki so vidno vplivali na njihovo obliko, saj so čipko v tem obdobju poleg v metrski obliki izdelovali tudi že v zaključeni obliki za okras posteljnega in spodnjega perila, zaves, prtov, prticev itd.

V analiziranem obdobju so čipko izvažali v številne evropske države z različno razvitim domačim klekljarstvom: Avstrijo, Nemčijo, Češko, Francijo, Belgijo, Veliko Britanijo, Italijo itd. Kolikšen delež so imele pri oblikovanju naših klekljanih čipk, poleg vzorcev, omenjene države, je glede na razpoložljive vire težko ugotovljati. Domnevam lahko, da so v posamezne države izvažali določene vrste (tehnik, elementi, motivika in aplikacije) klekljane čipke.

Njihova prodaja je bila v kapitalističnih tržnih razmerah precej odvisna od

sposobnosti ponudnika - trgovca da uveljavi svoje izdelke na posameznih tržiščih, kjer je poleg kakovostne izdelave in sodobnih vzorcev vsekakor odločala tudi cena.

Ti dejavniki sooblikujejo podobo klekljane čipke tudi danes, zato sem prepričana, da je mogoče s poznavanjem razmer na prehodu iz 19. v 20. stoletje smiselno načrtovati tudi prihodnost klekljane čipke in klekljarstva v Sloveniji.

Literatura

- BONIFAČIČ, Vjera 1997: O polisistemski teoriji, folklorizmu i suvremenim pristupima istraživanja tekstila. V: Narodna umjetnost 34/2. Zagreb, 137-151.
- BOŽIČ, Lado 1956: Idrijsko čipkarstvo. V: Idrijski razgledi 1/1. Idrija, 5-10.
- BIZJAK, Simon, Marjanca Lapajne, Klemen Kenda 1996: Firma Franz Lapaine. Naloga za gibanje znanost mladini. Idrija.
- EVEN - ZOHAR, Itamar 1990: Polysystem studies. V: Poetics Today 11/1. Tel Aviv, 1-253.
- FISCHER, Jasna 1994: Odprtost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno. V: Podjetništvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino 34/1. Ljubljana, 35-43.
- JAKOBSON, Roman 1996: Lingvistični in drugi spisi. Ljubljana.
- JOURNAL of material culture. 1996 in naprej. London, New Delhi.
- JOVAN, Janko 1903: Domače obrti na Kranjskem. V: Dom in svet 16. Ljubljana, 750-753.
- MADRIGAL, Lorena 1998: Statistics for Anthropology. Cambridge.
- MAKAROVIČ, Marija 1970: Klekljane čipke - vodnik po razstavi. Ljubljana.
- - 1971: Slovenska kmečka noša v 19. in 20. stoletju. Ljubljana.
- - 1991: Oblačilna kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. V: Slovenski etnograf 33-34 (1988-1990). Ljubljana, 247-300.
- PRIMOŽIČ, Tadeja 1993: »A. Primožič«. Seminarska naloga. Tipkopolis. Žiri.
- - 1997: Tehnike, elementi, motivika in aplikacije klekljanih čipk na Slovenskem v 20. Stoletju. Diplomatska naloga. Tipkopolis. Žiri.
- SCHNEIDER, Jane 1987: The anthropology of cloth. V: Annual Review of Anthropology 16. California, 409-448.
- ŠEGA, Judita 1996: Trgovci s čipkami pred prvo svetovno vojno in po njej. V: Loški razgledi 43. Škofja Loka, 74-82.

Temeljni viri

- Aplikacije klekljanih čipk iz »tekstilne zbirke« Slovenskega etnografskega muzeja.
- Arhiv Antona Primožič ml.
- Arhiv avtorice.
- Arhiv Petra Lapajneteta.
- Arhiv podjetja A. Primožič.
- Arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Fascikla 309 in 311. Arhiv Republike Slovenije (fascikel 309, fascikel 311, TOI, ARS).
- Arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Informativni podatki. Arhiv Republike Slovenije.

Dokumentacija o zbirki čipk in priprav Slovenskega etnografskega muzeja.

Katalog čipk Čipkarske šole Idrija (akcesijska št. 444). Mestni muzej Idrija.

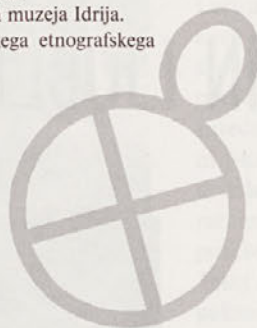
Katalog čipk podjetja Franz Lapaine (akcesijska št. 444). Mestni muzej Idrija.

Katalog čipk podjetja A. Primožič.

Marija Makarovič, Terenski zapiski, Idrija, Čipke, teren 32, zvezek, št. 3. Slovenski etnografski muzej (Makarovič, terenski zapiski, SEM).

Zbirka čipk in aplikacij Mestnega muzeja Idrija.

Zbirka čipk in priprav Slovenskega etnografskega muzeja.

2 Po navedbah Jasne Fischer je bila podobna anketa na celotnem slovenskem etničnem ozemlju opravljena že februarja leta 1919, zajela pa je »333 obrtnih in industrijskih podjetij« v vseh panogah in z vsega narodnostnega ozemlja, vendar pa sama vprašalnih pol trgovcev s klekljano čipko iz tega leta v fasciklu 311/3, ki ga avtorica navaja, nisem zasledila.

3 Zbornica je vprašalne pole razposlala na podlagi razpisa ministrstva za trgovino in industrijo, datiranega 7. novembra 1922, št. 15840, obrtnikom in trgovcem »širok Ljubljanske in Mariborske oblasti« (fascikel 311, TOI, ARS).

4 Število ohranjenih anket je precej različno - za nekatera podjetja oziroma institucije jih je več, za druge le po ena.

5 Vprašalne pole iz let 1922, 1925 in 1928 (fascikel 311, TOI, ARS).

6 Vprašalna pola iz leta 1922 (fascikel 311, TOI, ARS).

7 Vprašalna pola iz leta 1928 (fascikel 311, TOI, ARS).

8 Iz besedila ni razvidno, na katero časovno obdobje se nanašajo navedeni podatki (Makarovič, terenski zapiski, SEM).